

चर्चा : २

श्री. केळशीकरकृत परामर्शचिकित्सेवर दृष्टिक्षेप

‘ परामर्श ’ च्या मे ८८ च्या अंकात, “ अध्यात्म व अध्यात्मी एक आनु-
भविक परामर्श ” हा माझा लेख आला होता. ऑगस्ट ८८ च्या अंकात, त्याचं
परीक्षण करणारा, श्री. शं. हि. केळशीकर यांचा लेख प्रसिद्ध झाला होता. त्यातील
त्यांचे जे मुद्दे मला पटले ते मोकळेपणी मान्य करून, इतर मुद्द्यांबाबत मी काहीं
माहिती तरी मागवली होती किंवा त्यांची अधिक चर्चा केली होती. ती फेब्रुवारी
८९ च्या अंकात प्रकाशित झाली होती. आता, मे ८९ च्या अंकासाठी त्यांनी,
“ श्री. य. ज. महावळ यांच्या परीक्षणाची चिकित्सा. ” या शीर्षकाचा जो लेख
पाठवला आहे, त्याची प्रत मजसमोर आहे. त्यावर दृष्टिक्षेप टाकण्याचा या लेखाचा
उद्देश आहे.

श्री. केळशीकर यांनी त्यांच्या लेखाच्या पहिल्याच परिच्छेदात १) माझं
सौजन्य स्पृहणीय आहे. २) माझी विज्ञान व बुद्धिवाद यावरील निष्ठा स्तुत्य आहे.
३) माझे अध्यात्म विरोधक विचार स्वागताहूँ आहेत असे गौरवोद्गार काढले
आहेत. त्याबद्दल मी त्यांचा अत्यंत आभारी आहे. एका सेवानिवृत्त तत्त्वज्ञानाच्या
प्राध्यापकाकडून, संसार व नोकरी सांभाळून या विषयाचा होईल तितका अभ्यास
केलेल्या एका सेवानिवृत्त रेल्वे कर्मचाऱ्याला (कारकुनाला) मिळालेलं हे प्रशस्ति-
पत्र मी मोलाचं मानतो. मात्र, या गौरवोद्गारांशी विसंगत अशी माझ्याबद्दलची
विधानंही त्यांच्या लेखात आहेत. त्यांचं विवरण यथासमय पुढं येईलच.

१) त्यांचा पहिलाच आक्षेप असा आहे की माझ्या लिखाणात वैचारिक रेखीवपणा व तार्किक काटेकोरपणा आढळत नाही, हे दुर्दैव आहे. पण, त्यांच्या संबंध लेखात या दोषद्वयांपैकी एकाचंही उदाहरण नाही व त्यांचे दोषारोप कसे बरोबर आहेत, याचं विवेचन नाही, हे मलाही, तेवढंच दुर्दैव वाटतं! कारण, त्यामुळं माझे दोष नाहीसे करण्याच्या दिशेनं मला काहीच करता येत नाही. माझ्या लेखात त्यांना समस्याग्रस्तता जाणवली; ती त्यांनी त्यांच्या परीक्षणात मांडली, हे त्यांचं म्हणणं, त्यांचे व माझे लेख पुनःपुन्हा वाचूनही मला समजलं नाही. त्यामुळं त्या समस्याग्रस्ततेचं तर्कशुद्ध निराकरण मी केलं नाही, या त्यांच्या विधानाचा समाचार मी घेऊ शकत नाही.

२) त्यांच्या लेखातील दुसऱ्या क्रमांकाच्या मुद्द्यातील “अध्यात्माचा पूर्णपणे अन्वेष करून, विज्ञानाची कास धरावी, ही भूमिका आध्यात्मविरोधी असली तरी अध्यात्मांतर्गतच आहे, अध्यात्म नको असं म्हणणारे विचारवंत कळत न कळत अध्यात्माच्याच छायेत वावरत असतात,” ही वाक्यं, अध्यात्म समर्थकांच्या “ईश्वर भोगून अभुक्त असतो,” “तो अज असूनही जन्म घेतो,” “तो सर्व कर्ता करविता असतो तरी कृष्णावतारी श्रीमद्भगवद्गीतेत “न मे पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किंचन” असं श्रीकृष्ण म्हणतो अशा व तत्सम अनेक गूढ (किंवा श्री. केळशीकर यांच्या शब्दात ‘आशयधूसर’) वाटणाऱ्या वचनांसारखी वाटतात. माझ्या अल्पमतीला त्यातून काहीच बोध होत नाही. तत्त्वज्ञानाचे प्राध्यापक सुद्धा सरळ, सुलभ, स्पष्ट भाषेत लिहिण्याऐवजी, अध्यात्माच्या गूढ भाषेत का लिहितात ते कळत नाही. विशेषतः माझं ज्ञान सीमित आहे. श्री. केळशीकरांचं त्यांच्या तुलनेत बरंच जास्त आहे असं मी माझ्या लेखात मोकळेपणी व स्पष्टपणे मान्य केलेलं असताना व माझ्या ज्ञानाच्या सीमिततेचा त्यांनीही त्यांच्या लेखात एकाहून अधिकदा उल्लेख केला असताना, त्यांना अशी गूढ भाषा का वापरावी लागली? त्यामुळं, माझ्या ज्ञानात भर पडण्याऐवजी, मनाचा गोंधळच अधिक वाढतो, हे त्यांच्या कसं लक्षात येत नाही? अध्यात्मातील एकाही प्रमेयाला प्रमाण नसलं (श्री. केळशीकरांच्या मते, जागतिक कीर्तीच्या विचारवंतांच्या विचारात ते असतं, असं दिसतं. म्हणून मी ते एका-आत्मा अंमर आहे-प्रमेयाला त्यांच्याकडून मागितलं. पण, माझ्या मागणीला त्यांनी ‘आव्हान’ संबोधून अन्वेषलं. तिला उथळ व हास्यास्पद ठरवलं आणि प्रमाण देण्याचं टाळलं) तरी ते अद्याप जिवंत आहे, अनेकांची मनं त्यानं व्यापली. नव्हे, काबीज केली आहेत, ही वस्तुस्थिती लक्षात घेता “अध्यात्मावर प्राणघातक हल्ला चढवणं हे आजवर कुणालाच साधलं नाही” हे त्यांचं विधान बरोबर आहे, असंच म्हणावं लागेल. पण प्राणघातक हल्ला करण्यासाठी, ज्यावर तो करायचा, त्यात मुद्दली ‘प्राण’ असणं आवश्यक आहे! तो

अध्यात्मात आहे, असं अध्यात्मसमर्थक मानतील तर नवल नव्हे, पण श्री. केळशीकरांसारखे ' जिज्ञासू ' ही प्रमाण न देता, तसंच मानत असल्यास नकळे !

ज्यावर टीका करायची ती त्यावर अन्याय करणारी नसावी हे त्यांचं म्हणणं मलाही मान्य आहे. पण, असा अन्याय मी अध्यात्मावर केला आहे, हे प्राध्यापक महाशय कशाच्या आधारे म्हणतात ? माझी टीका, त्यांच्या म्हणण्याप्रमाणं अत्यल्प माहितीवर आधारित असली तर माझ्या माहितीत भर घालून माझं अज्ञान नाहीसं करण्याऐवजी (तशी विनंती, माझ्या लेखातही नमूद आहे) नुसत्या प्रतिकूल श्रेयांची खैरात ते का वाटतात ? त्यांच्या प्राध्यापकीय ज्ञानापुढं माझं ज्ञान त्यांच्या विद्यार्थ्यांऐवढंच असण्याची खूप शक्यता आहे. त्यांनी माझ्या काढलेल्या अनंत चुका पाहता, हा विद्यार्थीही, नापास होणारा विद्यार्थीच ठरावा ! पण त्याला त्यांनी शहाणं करून पास होण्यास मदत करायला हवी, असं नम्रपणे सुचवावंसं वाटतं. हे न करून तेही माझ्यावर अन्यायच करीत नाहीत का ?

३) त्यांच्या तिसऱ्या क्रमांकाच्या मुद्द्यात त्यांनी माझ्या लेखात तर्कशुद्ध विचारसरणीशी अल्प परिचय, काही पदांच्या अर्थभेदाविषयी संभ्रमित वक्तव्ये, आशयधूसर उल्लेख, काही पदार्थांचं विचित्र समीकरण, विवेचनाच्या सखोलतेचा अभाव इ. दोष मला नम्रतापूर्वक दाखवले आहेत. एका अधिक अभ्यस्त माणसाकडून एका कमी अभ्यस्त माणसाविषयी त्यांनी दाखवलेल्या या त्यांच्या नम्रतेला माझं तितकंच नम्र व मनःपूर्वक अभिवादन ! परंतु, माझा लेख, केवळ यासाठीच, मी पुनः पुनः वाचल्यावरही हे दोष आढळले नाहीत. माझा लेख म्हणून असं होत असेल, अशी मल्लिनाथी कुणी यावर करेल ! एखाद्या त्रयस्थानं हे बाचून मत दिलं, तरी माझी हरकत नाही. मात्र दोष सोदाहरण असावेत व ते दोष त्यात का आहेत याचं स्पष्टीकरणही त्या परीक्षणात असावं. श्री. केळशीकरांनी उल्लेखिलेल्या बौद्धिक प्रयासास माझी मुळीच ना नाही. पण किमान कोणत्या लेखकांची कोणती पुस्तकं वाचावीत, याचाही उल्लेख त्यांनी केला नाही, ते मला माझ्या वैचारिक प्रवासात फार उपयुक्त ठरलं असतं. हे सर्व त्यांनी का टाळलं, हे समजावयास मार्ग नाही.

४) त्रमांक चारच्या त्यांच्या मुद्द्यात ते त्यांची भूमिका ' जिज्ञासू 'ची आहे; सर्वज्ञाची । सिद्धाची नसून साधकाची आहे, असं म्हणतात. मला वाटतं की ' विद्या विनयेन शोभते ' याचं हे एक अनुकरणीय उदाहरण आहे. मात्र या भूमिकेत एक अडचण मला वाटते. ' साधक ' हा शब्द बव्हंशी अध्यात्माच्या संदर्भातच वापरला जातो, हे लक्षात घेता, ते अध्यात्मसमर्थनाकडे झुकलेले आहेत, असं वाटतं. आणि

तिव्वळ 'जिज्ञासू'ची भूमिका माणसाला बहुधा तटस्थ ठेवते, हे खरं असेल तर त्यांच्या या दोन भूमिकांत मेळ बसत नाही, असं माझ्या अल्पमतीला वाटतं.

याच मुद्द्यात त्यांनी "आत्मा अमर आहे, हे वाक्य कसं सिद्ध करता येईल, ते सांगावं" या माझ्या विनंतीला "आव्हानात्मक" ठरवून त्यात व इतर माझ्या काही वाक्यांतील भाषा उथळ व हास्यास्पद ठरवली आहे. मी नम्रतेनं सांगू इच्छितो की कुठल्याही चर्चेत / वादविवादात मला आव्हान मूळीच आवडत नाही. त्याऐवजी मला आवान्हान अधिक प्रिय आहे. आजपर्यंत (वय ६६ पूर्ण) मी तोंडी व लेखी (लेखी सर्व जपून ठेवल्या आहेत) जेवढ्या चर्चा केल्या, त्यात हा नियम कटाक्षानं पाळला आहे. त्याचा भंग माझ्या लेखातही मी होऊ दिलेला नाही. माझ्या सौजन्याचा गौरवपूर्ण उल्लेख, त्यांच्या लेखाच्या पहिल्याच परिच्छेदात करणाऱ्या प्राध्यापकमहाशयांच्या नजरेला यात "आव्हान" आणि तेही उथळ व हास्यास्पद कसं वाटलं, हे कळणं कठीण आहे. यातही गंमत अशी आहे की माझ्या विनंतीची पूर्तता कुठंच नाही ! "आत्मा अमर आहे" हे विधान सिद्ध करता न येण्याची ही अप्रत्यक्ष कबुली तर नाही ना, अशी दुष्ट शंका या ठिकाणी मनाला स्पर्शून जाते. तसं नसावं अशी इच्छा आहे. पण तसंच असेल तर ते दुर्दैवाचंच म्हणावं लागेल. अभ्यस्ताला हा मार्ग उचित वाटू नये, अशी माझी नम्र अपेक्षा आहे. एरवी, अध्यात्मसमर्थकांनी आजवर मला टोलवलं, त्याच दुःखद अनुभवाची पुनरावृत्ती इथंही अनपेक्षितपणे झाली, असं म्हणून गप्प बसावं लागेल.

५) आता त्यांच्या क्र. ५ च्या मुद्द्याकडं वळू या. अमुक एक विधान सिद्ध केलं पाहिजे, असा हट्ट म्हणजे बुद्धिवाद, अशी माझी समजूत असेल तर माझ्या बुद्धिवादाची कीवच करावी लागेल, असं ते म्हणतात. ज्या विधानाला प्रमाण नाही असं म्या अल्पज्ञाला वाटतं (ते त्यांनीही अद्याप द्यावयाचं टाळलंच आहे.) त्याचं प्रमाण मागणं, (तेही एका अभ्यस्ताकडं), हे बुद्धिवादास विरोधी वा घातक आहे काय ? मग, यात प्राध्यापक कीव कशाची व का करताहेत ? एवढी मोठी चर्चा करूनही, माझ्या अनेक मुद्द्यांना अनुत्तरित ठेवून त्यावर फक्त प्रतिकूल विशेषणांची (तीही बव्हंशी निरुदाहरण !) बरसात करणं, या विवेचन पद्धतीची, माझ्यासारख्या कमी अभ्यस्ताला कीव वाटली, तर ती क्षम्य ठरेल ना ?

६) क्र. ६ च्या त्यांच्या मुद्द्यात तर त्यांनी कमालच केली आहे. मी विज्ञानाच्या मर्यादा मान्य करून त्यांच्या सार्वभौमत्वाला स्वतःच सुहंग लावला आहे, असं ते म्हणतात. विज्ञानाला मी सार्वभौमत्व कुठं व कधी बहाल केलं ? प्रत्येक शास्त्राला, यात अध्यात्मही आलं, मर्यादा असतात, तथा त्या विज्ञानालाही आहेत,

असं मी म्हटलं आहे, माझ्या या निवेदनात (त्यांच्या हिशेबी, कबुलीजबाबात !) तार्किक आपत्ती दडली आहे, याची मला कल्पना नाही, हे उघड आहे, असं ते पुढं म्हणतात, मी जे विधान केलं नाही, त्याच्या आधारावर उभारलेली ही खरोखरच फार मोठी आपत्ती आहे, असं मला बाटलं तर त्यांनी राग मानू नये, अशी नम्र विनंती आहे.

श्री. केळशीकर या चर्चेत सहभागी झाले, तेव्हा मला केवढा आनंद झाला होता ! त्यांच्या लेखानं माझ्या शंकांचं निरसन होईल, भ्रमाचा निरास होईल, प्रश्नांची सप्रमाण उत्तरं मिळतील, व परिणामतः माझ्या अज्ञानात घट होऊन ज्ञानात भर पडेल, अशी मोठी आशा मी बाळगून होती, पण तेवढीच मोठी निराशा माझ्या पदरात पडली, असं त्यांच्या अभ्यस्ततेबद्दल परमादर ठेवूनही मला दुःखानं नमूद करावं लागत आहे ! कालव्यय झाला; लाभ झाला नाही. वादेवादे तत्त्वबोध न होता कंठशोष (हवं तर शाईशोष म्हणावं !) मात्र झाला ! त्यांच्या पुढील उत्तरी तरी ह्या नापास होणाऱ्या विद्यार्थ्याला पास होण्याइतपत तरी गुण मिळाल्यास आवश्यक ते सप्रमाण व सोदाहरण ज्ञान प्राप्त होईल, अशी आशा त्यानं बाळगावी काय ? माझे विचार व्यक्त करण्याची संधी संपादक व श्री. केळशीकर यांनी मला दिल्याबद्दल, उभयतांचे मनःपूर्वक आभार मानून इथंच पूर्णविराम देतो.

• स्वागत ' तापीनगर, शेवटची गल्ली,
भुसावळ, जि, जळगाव
पिन- ४२५२०१

य. ज. महाबळ

(श्री. य. ज. महाबळ यांच्या “ अध्यात्म व अध्यात्मी : एक अनुभविक परामर्श ” या लेखाच्या निमित्ताने मुहू झालेली चर्चा येथे ' परामर्श ' पुरती थांब- विषयात येत आहे- का. संपादक)

